מכה בפטיש באוכלין

פשט גמרא

מלאכת מכה בפטיש הינה מלאכה עצמאית כחלק מל"ט אבות המלאכה הנלמדות מהמשכן ואסורות בשבת. הגדרתה של מלאכת מכה בפטיש בפשטות מתארת סיום של כל תהליך, המכה האחרונה שנעשית על ידי "הפטיש", המסיימת ומשלימה את הבניין. אם כן, יש מקום לבחון ולראות מלאכה זו כחלק מכל מלאכה, שהרי בכל מלאכה ומלאכה שייך רגע של סיום התהליך. וכך נראית ההגדרה על פי דברי הגמרא:

> רבה ורבי זירא דאמרי תרוייהו: כל מידי דאית ביה גמר מלאכה - חייב משום מכה בפטיש. (שבת, עה, ב)

כל דבר שיש בו משום גמר מלאכה, חייב עליו האדם משום מכה בפטיש. אמנם, לא מבורר מתוך דבריהם של רבה ורבי זירא האם הם מתארים את הגדרתה של מלאכת מכה בפטיש, או שמא דבריהם אינם אמורים על מלאכת 'מכה בפטיש' ממש, אלא באים הם לומר שבכל מלאכה ומלאכה שייך מעין 'מכה בפטיש', אך אין זו מלאכת 'מכה בפטיש' ממש.

> כל שבא בחמין מלפני השבת - שורין אותו בחמין בשבת, וכל שלא בא בחמין מלפני השבת - מדיחין אותו בחמין בשבת, חוץ מן המליח ישן וקולייס האיספנין שהדחתן זו היא גמר מלאכתן. - שמע מינה (שבת, לט, א)

הגמרא במסכת שבת עוסקת בדין מאכלים שבאו בחמין קודם השבת, דהיינו, מאכלים שכבר עברו תהליך בישול עוד קודם השבת. על מאכלים אלו אומרת הגמרא: "כל שבושל קודם השבת מותר לשרות אותו בחמין בשבת", במילים אחרות הגמרא אומרת כי אין חשש של בישול אחר בישול. כלומר, דבר שנתבשל לא יכול להתקיים בו עוד 'בישול' נוסף, ועל כן לא יתחייב עליו האדם עוד משום בישול.

לעומת זאת, כל שלא בא בחמין לפני השבת, כלומר, שאינו בושל לפני השבת, אמנם אסור לבשלו, ככל איסור בישול בשבת, אך מותר להדיחו ע"י מים חמים (להעביר עליו שטיפה על ידי מים חמים). ברם, ישנם שני יוצאי דופן שאותם אסור להדיח כלל בחמין אלא אם באו בחמין קודם השבת, ואלו הם: 'מליח הישן וקולייס האיספנין'. ומדוע דינם שונה משאר המאכלים? אומרת הגמרא: כיוון שהדחתן זו היא גמר המלאכה שלהן, לכן אין להדיח אותם בשבת.

לא ברור דיו מדברי הגמרא מטעם מה מתחייבים על הדחת מליח הישן וקולייס האיספנין.[1] האם כוונת הגמרא באומרה הדחתן זו היא גמר מלאכתן היא שדרך זו של הדחה היא הבישול שלהם או שמא כוונת הגמרא היא שבמאכלים אלו ההדחה היא סיום 'הכנת המוצר' ומתחייבים על כך משום 'מכה בפטיש'.

בישול או מכה בפטיש

ישנם ראשונים שהבינו שגמר המלאכה המובא בדברי רבה ורבי זירא, היינו חיוב בישול, ועל כך האדם מתחייב במליח הישן וקולייס האיספנין. ואלו הם דברי רש"י:

> חוץ מדג מלוח ישן או קולייס האיספנין - דג שקורין טונינ"א והוא דג הטונה שהדחתו זהו גמר מלאכתו - מדקרי ליה גמר מלאכתו - שמע מינה זהו בישולו, וחייב. (רש"י, שבת, לט, א)

רש"י בדבריו על המילים גמר מלאכתו מפרש, זהו בישולו. כלומר, החיוב לדעת רש"י הוא משום בישול. ובשיטתו של רש"י נראה שנוקט גם הרמב"ם:

> הנותן ביצה בצד המיחם בשביל שתתגלגל ונתגלגלה חייב, שהמבשל בתולדת האור כמבשל באור עצמה, וכן המדיח בחמין מליח הישן או קולים האספנין והוא דג דק ורך ביותר הרי זה חייב, שהדחתן בחמין זה הוא גמר בשולן וכן כל כיוצא בהן. (רמב"ם, שבת, ט, ב)

'הדחתן בחמין זהו גמר בישולם'. הראשונים על סוגיה זו לא נקטו שהחיוב הוא משום מכה בפטיש, אלא דרך המלך בביאור הסוגיה היא שהסוגייה עוסקת מצד חיוב בישול.[2] נראה כי עיקר הסברה לבאר שהסוגיה כאן מחייבת משום 'מכה בפטיש' ולא משום איסור 'בישול' מגיעה אל פתחנו בעיקר כאשר אנו ניגשים לראות את דברי האחרונים על סוגיה זו. וכך כותב הלבוש:

> ודבר שלא בא בחמין מלפני השבת והוא דבר יבש, כלומר שלא נתבשל כלל, כגון בשר יבש שאוכלין אותו ע"י הדחק, אין שורין אותו בחמין בשבת דחשיב כמבשל, אבל מדיחין אותו בחמין בשבת, חוץ מן המליח הישן, ומין דג שקורין קולייס האיספנין, שאינם צריכין בישול אלא מעט, והדחתן הוא גמר בישולן ואסור אפילו להדיחן מעט. וכן כל דבר שהוא קשה ואינו ראוי לאכילה כלל בלא שרייה, אסור לשרותו בשבת שזה הוא גמר מלאכתן, אף על פי שאינו מבשל חייב משום מכה בפטיש (לבוש, אורח חיים,

---

1. וראה בנוסף במאמר על כלי שני שעסקנו בגמרא זו.

2. בשו"ת הרשב"א חלק ד סימן עה מובא חיוב מכה בפטיש (מתוך דבר הירושלמי) לגבי אוכל, אך אין דבריו אמורים לגבי הסוגיה שלנו.

שיח, ד)

בתחילת דבריו מביא הלבוש דין בשר יבש שאוכלים אותו ע"י הדחק, ומבאר כי הוא זה שאמרה עליו הגמרא שאין לשרות אותו בחמין בשבת, משום שזה נחשב כבישולו. אך מליח הישן וקולייס האיספנין לא חסר להם עוד הרבה בישול, אלא מעט. ואם נשווה לדין הראשון אותו מביא הלבוש, אלו דברים שאוכלים אותם לא רק בשעת הדחק. כלומר, הם ראויים לאכילה גם כעת ועל אף זאת אסור להדיחן, מפני שזהו גמר בישולם. ומוסיף הלבוש: "כל דבר שהוא קשה ואינו ראוי לאכילה כלל בלא שרייה, אסור לשרותו בשבת שזה הוא גמר מלאכתו.. חייב משום מכה בפטיש".

אם נדייק בדבריו, אפשר לראות שהגדרתו למלאכת מכה בפטיש ולמלאכת בישול היא: דבר שהוא ראוי קצת לאכילה, כאשר שורים אותו בחמים עוברים עליו משום בישול. ואילו, דבר שאינו ראוי לאכילה כלל, כאשר שורים אותו מתחייבים עליו משום מכה בפטיש. דהיינו, על פי הגדרת הלבוש 'מכה בפטיש' הופך דבר שאינו ראוי לאכילה כלל לראוי לאכילה. ואילו בישול משביח את המאכל, אך המאכל היה ראוי גם לפני שבישל אותו, ולא על הפיכת הדבר לראוי למאכל מתחייב האדם בבישול.

> עיין מ"א. הנה המעיין בב"י בשם פרדס, וכמו שכתב הפרישה [דרישה סוף אות ד] הביאו אליה רבה [ס"ק] י"ד וט"ו משמע דכל מלוח שנגמר בישולו ע"י הדחת חמין מבשל הוא, וחייב משום מבשל אף בכלי שני, וכל שאין החמין פועל בישול רק דאי אפשר לאכול כלל מחמת מלחו אם לא בחמין, חייב משום מכה בפטיש, וזה כוונת המ"א דקולייס הוא גמר בישולו, ואין נאכל מחמת מלחו הוה מכה בפטיש. ואיני יודע מה אריא חמין, אף צונן נמי יהא גמר מלאכה. ולא דמי להדחת כוסות, דמכל מקום ראוי ע"י הדחק ומי שאין אסטנים לאכול כך. (פמ"ג, אשל אברהם, שיח, ד, טז)

בנוסף ללבוש אומר הפמ"ג בספרו אשל אברהם: כל מקום בו אין החמים עושים את פעולת הבישול, וכל מה שעושה ההדחה זה רק להוריד את המלח הרב שהיה על המאכל, כדי שיהיה אפשר לאכול את המאכל על ידי מעבר זה שנעשה ע"י ההדחה של המאכל מדבר שאינו נאכל מחמת מלחו למצב בו הוא יכול להיאכל, מתחייב האדם במלאכת מכה בפטיש. וכך מבין הפמ"ג את דין מליח הישן וקולייס האיספנין, דגים המלוחים מאוד שאין לאוכלם מרוב שמלוחים, והדחתן במים מכשירה אותם לאכילה.

אמנם, הפמ"ג שואל על ההגדרה שיוצאת לו מהגמרא, מדוע אם כן רק מים חמים הם המכשירים לאכילה? שכן, אם כל מה שיש לעשות הוא רק הסרת המלח, נראה שאף על ידי מים קרים יכולים להוריד המלח מן הדג.

עיון בשיטת הרמב"ם

לעיל, ראינו את דברי הרמב"ם שנראה מדבריו שהחיוב הוא משום 'מבשל' ולא משום מכה בפטיש. ברם, על אף שהדברים היו נראים בהירים וברורים, נחלקו נושאי כליו של הרמב"ם האם מחייב הרמב"ם רק משום בישול או שמא מחייב אף משום מכה בפטיש.

> [יד] העושה נקב כל שהו וכו'. בגמרא (דף ק"ב ב) איכא פלוגתא רב אמר משום בונה ושמואל אמר משום מכה בפטיש ופסק רבינו כרב, וקשה דלמטה נראה שפסק כשמואל שכתב והעושה נקב כל שהוא בין בעץ בין בבנין בין במתכת וכו' הרי זה תולדת מכה בפטיש וחייב דלרב הוי משום בונה כמבואר בגמרא במ"ש גבי קודח בשלמא לרב מיחזי כחר חורתא וכו' אבל זה איירי בנקב העשוי להכניס ולהוציא דאל"כ ה"ז מותר מן התורה כמ"ש בסמוך ובפרק כ"ג וכן קשה שבריש פרק כ"ג כתב בנקב לול של תרנגולים שהוא תולדת מכה בפטיש וחייב כוותיה דשמואל. **ונראה שהוא ז"ל מפרש דמ"ש רב חייב משום בונה כלומר אפי' משום בונה וה"ה משום מכה בפטיש** דהוי גמר מלאכה אלא שהוא מוסיף ואומר שחייב משום בונה דלדידיה אתי מתני' דהקודח כל שהו כפשטה. (לחם משנה, שבת, י, יד)

הלחם משנה מביא את המחלוקת המובאת בגמרא בדף קב עמוד ב בין רב ושמואל, שנחלקו לגבי מלאכות מסויימות משום מה האדם מתחייב בהן, האם על המלאכה עצמה או שמא על מכה בפטיש. רב מחייב תמיד משום המלאכה עצמה ושמואל מחייב משום מלאכת מכה בפטיש.

לגבי נקב כל שהוא בעץ בבניין מחייב הרמב"ם משום מכה בפטיש **כשמואל** ולא כרב שמחייב על כך משום בונה. וכן, בפרק כ"ג נראה שפסק הרמב"ם לגבי לול של תרנגולים **כשמואל** שחייב משום מכה בפטיש. אם כן, שואל הלח"מ: איך נראה שמחייב אצלנו הרמב"ם **כרב** ואומר שחייב משום מבשל ולא משום מכה בפטיש כשיטת שמואל. ומתוך קושיה זאת על הרמב"ם מיישב הלח"מ ואומר: במחלוקת רב ושמואל בגמרא, אין זה שרב מחייב רק משום המלאכה עצמה, אלא, **אף** משום המלאכה. דהיינו, רב מחייב יותר משמואל. שמואל מחייב משום מכה בפטיש ורב לעומת זאת מחייב הן על בונה והן על מכה בפטיש.

> ..וא"ת אמאי לא כתב שם חייב שתים משום בורר ומרקד דומה למ"ש למעלה בזומר וצריך לעצים שחייב שתים. וי"ל דהוא סבור דבורר ומרקד דמו להדדי ואין ראוי שיהיה חייב שתים ולא הוי אלא לענין התראה וז"ש בגמרא משום מאי מתרינן ביה וכו'. ומ"מ סתם כאן רבינו הרבה בזה שהיה לו לכתוב חייב משום בונה ומשום מכה בפטיש אלא שהוא סמך על מ"ש לקמן והדברים סתומים (לחם משנה, שם)

אך אם כנים הדברים, מדוע הרמב"ם לא כתב כך בפירוש? אם חייב משום בונה ומכה בפטיש גם יחד, היה לו לכתוב זאת בפירוש. על כך עונה הלחם משנה, כאשר חייב הרמב"ם משום בונה סמך על מה שכתב במקום אחר שם כתב שחייב משום מכה בפטיש, וכן להפך. על דבריו אלו

של הלח"מ תמה מרכבת המשנה:

> [יד] בכ"מ. ויש לתמוה שלקמן בסמוך וכו'. נ"ב וכן הקשה הרב בעל לח"מ ז"ל ותירץ דמ"ש רבינו ז"ל משום בונה אף משום בונה קאמר וחייב שתים עי"ש **ותמוהים דבריו** דהרי אמרי בגמ' מסתת משום מאי מחייב רב אמר משום בונה ושמואל אמר משום מכה בפטיש העושה נקב בלול של תרנגולין רב אמר משום בונה ושמואל אמר משום מכה בפטיש עייל שופתא בקופינא רב אמר משום בונה ושמואל אמר משום מכה בפטיש ועביד צריכותא אי אשמועינן מסתת משום דדרך בנינו בכך אבל לול דאין דרך בנין בכך אימא מודה ליה לשמואל ואי אשמועינן בהא [בהא] קאמר שמואל אבל הנך תרתי אימא מודה ליה לרב צריכא עד כאן והשתא נחזי אנן דאי אמרינן דבלול רב ס"ל אף משום בונה וחייב שתים כ"ש שופתא בקופינא דס"ל לרב דחייב שתים השתא בלול דדמי יותר לבנין קאמר רב דחייב שתים שופתא לא כל שכן וכדעביד צריכותא לשמואל ואם כן אמאי רבינו ז"ל כתב חייב משום שנים בלול, ובשופתא שאינו דומה כל כך לבנין חייב משום בונה לבד ולא כתב דחייב אף משום מכה בפטיש וצ"ע. (מרכבת המשנה, שבת, י, יד)

הגמרא מביאה שלוש מחלוקות בהן נחלקו רב ושמואל משום מה מתחייב האדם: א) מסתת ב) העושה נקב בלול ג) שופתא בקופינא (הכנסת בורג בין המקל למעדר). הגמרא במקום שואלת מדוע היה צריך להביא את שלוש המחלוקות? ועל כן עושה הגמרא צריכותא: מסתת הוא יותר בונה מאשר בלול, ועל כן הבדל קיים בין שני המקרים. ואם נאמר שבלול רב מחייב אף משום בונה וחייב שתיים, לא היה לגמרא אם כן להביא את המחלוקת השלישית לגבי שופתא בקופינא, שהרי היינו לומדים אותה בקל וחומר מלול. על כן מסיק מרכבת המשנה שמכך שיש שלוש מחלוקות וצריך את כולן: רב לא סובר מכה בפטיש בנוסף לחיוב על המלאכה עצמה.

קושיות הביאור הלכה

דברי הלבוש והפמ"ג מובאים בדבריו של הביאור הלכה, אשר מגיב לדבריהם:

> והדחתן וכו' - ... וראיתי בפמ"ג שרוצה לחדש דבר דמשום שאינו יכול לאכול כלל בלי הדחה חיובו הוא משום מכה בפטיש ומשום זה מקשה על הב"י והפרדס דאמאי מותר בצונן ונשאר בקושיא והנה בלבוש ג"כ ראיתי שכתב לענין שריית דבר קשה דחיובו הוא משום מכה בפטיש.
>
> **אבל באמת לא נהירא דבר זה כלל** וכבר תפש עליו בא"ר דברש"י ורמב"ם מבואר להדיא דחיובו הוא משום בישול. ור"ל שאמאי לא חיבוהו שם משום מכה בפטיש **א"ו דבאלו הענינים לא שייך** בדף ל"ט ע"א בגמרא דאמר שם רב יוסף גלגל הביצה חייב חטאת וע"ז

אמר מר בריה דרבינא אף אנן נמי תנינא כל שבא וכו' חוץ מקוליים האיספנין שהדחתן זו היא גמר מלאכתן אלמא דבזה חיובא נמי משום מבשל, וממילא דוקא בחמין. **וכן איתא להדיא בספר יראים לרא"מ והרי"ו והאור זרוע והכל בו והמאירי והר"ן שמכולם משמע להדיא דחיובא דוקא בחמין ומשום מבשל.**

וגם לדעתם של הלבוש ופמ"ג דכל דבר שנגמר תיקונו לאכילה ע"י איזה פעולה אף אם לא נוכל לחייבו משום מבשל נחייבנו משום מכה בפטיש א"כ אמאי אמר שם בגמרא דביצה שצלה אותה בחול ובאבק דרכים הוא רק איסור דרבנן דאינו תולדת האור נחייבנו משום מכה בפטיש.

ועוד אמאי אמר שם בדף קנ"ה והובא לקמן בסימן שכ"ד שוויי אוכלא משוינן נחייב אותו משום מכה בפטיש כיון שהוא השוה דבר זה לאוכל. אלא וודאי **דבענינים אלו של אוכל לא שייך שם מכה בפטיש** והנה הפמ"ג תולה עצמו בספר הפרדס ואומר שזה הוא דעתו דדבר שאינו יכול לאכול בלי הדחה חיובו הוא משום מכה בפטיש ואיך שהוא הלא הפרדס בעצמו כותב דבצונן מותר.

וגם יש בזה אריכות דברים בביאור דברי הפרדס ואכ"מ. אח"כ מצאתי בספר נשמת אדם שגם הוא רוצה לצדד דדבר שאין יכול לאכול בלי הדחה דחיובו הוא משום מכה בפטיש והקשה בעצמו מה שהקשיתי מדף ל"ט דאמר שם אף אנן נמי תנינא וכנ"ל ודחה דבענין מליח הישן וקוליים האיספנין היה יכול לאכול מתחלה ע"י הדחק לכך לא נוכל לחייב אח"כ משום מכה בפטיש **אבל ז"א דגם מליח הישן מתחלה אינו נאכל כלל וע"י הדחה הוא נאכל ע"י הדחק** כדאיתא בחידושי הר"ן וכ"כ בא"ז דמליח הישן מתחלה אינו נאכל כלל וא"כ כי היכי דשם חיובו הוא רק משום מבשל ולא משום מכה בפטיש ה"ה לכל דבר שאינו יכול לאכול מחמת מלחו או לשריית דבר קשה שחיובו הוא ג"כ משום מבשל ולא משום מכה בפטיש וממילא דוקא בחמין וכן משמע בביאור הגר"א שטעם אחד הוא לשניהן ע"ש. **היוצא מדברינו דענין מכה בפטיש בדבר אוכל הוא דבר חדש שלא נמצא בפוסקים ואדרבה יש כמה סתירות לזה וכמו שכתבנו למעלה וע"כ אין להחמיר בהדחת צונן בשום גוונא כנלענ"ד בעז"ה** (ביאור הלכה, שיח, ד)

הביאור הלכה מביא את דברי הפמ"ג והלבוש המחדשים דין מכה בפטיש באוכלים. בדבריו מביא הביאור הלכה שלוש קושיות מרכזיות על שיטתם:

א) ראינו במשנה בעמוד הקודם שביצה שצלה אותה האדם בחול ובאבק דרכים זהו רק איסור דרבנן, והטעם לכך שאין מתחייבים עליו משום איסור מבשל הוא מפני שהביצה מתבשלת מתולדות החמה. דא עקא, על פי סברת הפמ"ג והלבוש היה לחייב את אותו

האדם שבישל את הביצה משום מכה בפטיש.

ב) עוד קשה מדף קנ"ה שם שאלה הגמרא לגבי אדם שמשווה דבר לפני בהמה כאוכל מדוע התירו דבר זה, מדוע לא נחייב את אותו אדם משום מכה בפטיש, הרי ע"י מלאכתו נחשב הדבר כעת למאכל.

ג) בנוסף, מביא הביאור הלכה את שאלת הפמ"ג, מדוע שיהיה הבדל בין מים צוננים לחמים? מתוך קושיות אלו דוחה הביאור הלכה את דבריהם ואומר שאנו רואים בפירוש שאין אומרים מכה בפטיש באוכלין, ואין לחייב במדיח קולייס האיספנין אלא משום בישול.

לאחר דבריו אלו, מביא הביאור הלכה את דברי הנשמת אדם שניסה להעמיד שכאן בסוגייתנו אין אנו מחייבים משום מכה בפטיש, זאת משום שהמאכל היה ראוי מתחילה לאוכלו ע"י הדחק ועל כן ההדחה לא הכשירה את המאכל לאכילה, ואם כן אין לחייב בכך. אך, במקרה אחר בו נמצא מאכל שאינו ראוי לאכול כלל אפילו לא ע"י הדחק והדחתו מכשירתו, יש לחייב שם משום מכה בפטיש, כיוון שמכשיר הדבר לאכילה.

אך גם דעה זו נדחית בביאור הלכה, מהטעם שאצלנו בסוגייה מליח הישן הוא דבר שאינו יכול להיאכל כלל ועל אף זאת חיובו הוא משום בישול ולא משום מכה בפטיש. ומכאן יש ללמוד לכל המקרים, כי דין מכה בפטיש לא שייך כלל באוכלים.

הגדרת מלאכת מכה בפטיש

מלאכת מכה בפטיש היא מלאכה שהתוצאה שלה מגיעה מיד עם עשיית המלאכה. שלא כמו מלאכת בישול, שם הפת לא נאפית מיד עם הכנסתה לתנור, אלא לוקח עוד זמן לאפיה, והתוצאה מגיעה בעקבות מלאכה רחוקה יותר, כלומר, אפיית הפת תלויה בדברים נוספים מלבד האדם עצמו. אם כן, נראה שמעצם ההבדל בהגדרת המלאכות יש לתת את הדעת על השאלה, האם ייתכן שחיוב מכה בפטיש יהיה שייך אף לגבי אוכל כדברי הפמ"ג והלבוש. כותב המנחת חינוך:

> אך רש"י כאן ד"ה תנור כ' דגבי חביתא א"ח משום מכה בפטיש דמאליו נגמרה מלאכתו בתנור וסברתו דמכה בפטיש א"ד לאפיה ובישול דאם הניח בתנור או שמעמיד איזה תבשיל שיתבשל אף דבשעת העמדה והנחה א"ח רק על אח"כ שנאפה ונתבשל מעצמה חייב כמבואר דהתירו לרדותה קודם שתאפה. מ"מ במכה בפטיש אינו כן, ודוקא אם בעשייתו נגמרה המלאכה, אבל אם בשעת העשי' עדיין לא נגמרה המלאכה כמו כאן שנתנו בכבשן דבשעת נתינה לכבשן לא נגמרה ואח"כ נגמרה מאליה א"ח והוכיח מד"ז דחביתא דא"ח רק שבע וכו' ומשום מב"פ לא חשיב ע"כ כיון דמאליו נגמר א"ח. והסברא לזה לכאורה נראה דמ"ש אך באמת מלאכת שבת ילפינן ממשכן והנה במשכן בישול סממנים הוא כדרך שמעמידין באור להתבשל ונתבשל ממילא

כדרך העולם דא"י להתבשל ברגע שמעמיד אצל האור אם כן בשבת ג"כ כן אבל מב"פ דהי' במשכן עלי ידי הכאתו בפטיש נגמר המלאכה ע' פ' הבונה א"כ בשבת ג"כ צ"ל דוקא בעשייתו יהי' דוקא הגמר מלאכה אבל שם אינו תיכף בשעת עשייתו רק נגמרה אח"כ מאליו א"ח וא"ד למלאכת המשכן ובזה ניחא לי דלכאורה במבשל ואופה בנגמר לגמרי ולא כמב"ד לחוד ה"ל להתחייב משום מב"פ גם כן **כי גם באוכלין שייך מב"פ** כמבואר במקומו בס"ד והלבוש בסי' זה גבי קוליוס האספנין שהדחתן זהו גמר מלאכתן כ' דהחיוב משום מב"פ. אך לפ"ד רש"י ניחא דשם בהדחה במעשה שעושה נגמר שייך מב"פ אבל בבישול לא שייך תיכף רק אח"כ כשעומד אצל האור ונגמר מאליו ל"ש מב"פ ובאמת אם יצויר בבישול ואפיה גם כן שיגמור בשעת העשיי' חייב משום מב"פ גם כן רק רוב אפי' ובישול אינו כן ל"ש מב"פ וז"פ (מנחת חינוך, יתרו, לב, מוסך השבת, יא)

בביאור מלאכת אופה מבאר המנחת חינוך שעל בישול עובר האדם כאשר המאכל נאפה ונתבשל מעצמו. כלומר, האדם רק הניח בתנור את המאכל ומכאן והלאה התנור פעל את פעולתו והאדם מתחייב על מלאכת מבשל. אך במכה בפטיש אינו כן, האדם מתחייב רק אם ע"י פעולתו נגמרת המלאכה מיד, וכפי שביארנו. על כן, מוכיח המנחת חינוך שאף באוכלין שייך דין מכה בפטיש. ועוד, שאף לשיטת רש"י המחייב בסוגיה שלנו משום מבשל טעמו הוא משום שאין מלאכת מכה בפטיש מסיימת כאן את העשייה. לעומת זאת, במקום בו ע"י מלאכתו של האדם תסתיים עשיית החפצא, יודה רש"י שמתחייב על כך משום מכה בפטיש אף באוכלין, ולא כפי הבנתנו הראשונית בשיטת רש"י.

מכל מקום נראה מתוך דברי המנחת חינוך שישנו הבדל מהותי בין מלאכת בישול למלאכת מכה בפטיש. **מלאכת מכה בפטיש** היא מלאכה היוצרת תיקון על ידי מעשה האדם, מלאכה הקשורה באופן מובהק למלאכתו של האדם. לעומת זאת, **מלאכת בישול** היא מלאכה שעיקרה נעשה מאליו ולא ע"י האדם עצמו, והאדם הוא רק זה המתחיל את המלאכה.

ישוב קושיית הביאור הלכה על הלבוש והפמ"ג

נראה מהדברים אותם ראינו עד כה, שעצם הגדרת המלאכה הייתה תלויה במחלוקת בין תפיסת הראשונים לבין תפיסתם של הלבוש והפמ"ג. נראה שהלבוש והפמ"ג הבינו שאדם מתחייב משום 'מכה בפטיש' כאשר על ידי פעולתו ממש נגמרת המלאכה, אך מלאכה שנעשית מאליה אין מתחייב עליה האדם משום מכה בפטיש. ולפי זה, כל קושיות הביאור הלכה על דבריהם, אינן. וכך, לגבי ביצה שהתחממה על גבי חול ואבק דרכים הבישול נעשה מאליו, ולכן זה שלא חייבו שם משום מכה בפטיש אינה קושיה כלל.

אולם, מתוך קושיותיו של הביאור הלכה על דברי הפמ"ג והלבוש, יש לנו אפשרות ללמוד על תפיסתו של הביאור הלכה את מלאכת 'מכה בפטיש'. וכך, לאחר שנבין את הגדרתו למלאכה זו,

נוכל לראות האם היא באמת אינה יכולה להתקיים באוכלים או שמא שייכת היא גם בהם.

> ... וכוונת תירוץ הנשמת אדם שלכאורה תמוה דהא מכה בפטיש הוא על הגמר אף שכבר הוא כלי ראוי לתשמיש, נראה דכיון דהיה יכול לאכול מתחלה ע"י הדחק שחשיבות אוכל כבר יש להו ליכא שוב גמר דהרי זה אוכל כמו שהוא וזה אוכל כשידיחו בצונן וזה אוכל כשידיחו בחמין דכלי שני וזה בחמין דכלי ראשון, וממילא ליכא בזה מציאות דמלאכת מכה בפטיש, ואין לחייב אלא משום מבשל דהוא דוקא בחמין, אבל באופן דאיכא גמר מלאכה כגון דבר שאין יכולין לאכול בלא הדחה ובהדחה נעשה לאוכל הוא גמר לחשיבות אוכל דלכן שייך ע"ז מלאכת מכה בפטיש אף שאיכא אינשי דלא אכלי עד שידיחו בחמין דכלי ראשון, משום דעכ"פ לענין חשיבות אוכל נעשה בהדחה לאוכל והיה זה גמר מלאכה שהוא מלאכת מכה בפטיש. (שו"ת אגרות משה, אורח חיים, ג, נב)

אומר האגרות משה בעקבות דבריו של המשנת אדם אותם ראינו לעיל בדבריו של הביאור הלכה. מלאכת מכה בפטיש היא מלאכה שעל ידי עשיית המלאכה נעשה דבר **ראוי לאדם ('לגברא')**. דהיינו, דבר שלא היה ראוי כלל לאדם קודם לכן ועל ידי הפעולה של האדם נהפך לראוי אליו, על כן, דין 'מכה בפטיש' שייך גם באוכלים. מתוך דברים אלו, יש להציע ששיטת הביאור הלכה והעומדים בשיטתו היא שדין מכה בפטיש הוא כדין הפשוט של מכה בפטיש: המכה בגרזן על האבן ויוצר על ידי כך אבן חדשה. כלומר, מכה בפטיש ענייננו הוא יצירת דבר חדש בגוף הדבר, יצירת חפץ חדש בעולם. מאבן יצרו צורה חדשה.

אם כן, נראה ששורש מחלוקתם תלוי ביסודו בהגדרת מלאכה מכה בפטיש: האם מלאכת מכה בפטיש היא מלאכה שמכשירה דבר להיות מדבר שאינו ראוי לאדם לדבר שראוי **לאדם** או שמא מלאכת מכה בפטיש היא דבר שיוצר דבר חדש לגמרי, **חפץ חדש**.

תפיסת עניין המלאכות מתוך המחלוקת במכה בפטיש באוכלין

כעת נראה שניתן לחזור לביאור דברי הגמרא אותם ראינו בתחילת המאמר:

> רבה ורבי זירא דאמרי תרוייהו: כל מידי דאית ביה גמר מלאכה - חייב משום מכה בפטיש. (שבת, עה, ב)

מלאכת מכה בפטיש שייכת במהותה לכל סיום מלאכה, ואין היא ככל המלאכות העומדות בפני עצמן. ברם, אפשר לבאר כפי שכתבנו בתחילה שרבה ורבי זירא לא מתארים את מלאכת 'מכה בפטיש', אלא אומרים בדבריהם שבכל מלאכה ומלאכה שייך בסופה 'מעין' מכה בפטיש. והדברים מבוארים אף יותר בדברי הירושלמי:

> רבי יוחנן ור"ש בן לקיש עבדין הוויי בהדא פירקא תלת שנין ופלוג אפקון מיניה ארבעין

> חסר אחת תולדו' על כל חדא וחדא מן דאשכחון מיסמוך סמכין הא דלא אשכחון מיסמוך עבדוניה משום מכה בפטיש (ירושלמי, שבת, ז, ב)

כל מלאכה שרבי יוחנן וריש לקיש לא מצאו לה מקור, חייבו עליה משום מכה בפטיש. כלומר, גם כאן אנו רואים שמלאכת מכה בפטיש, כחיוב עצמאי, שייכת בכל מלאכה ומלאכה. וכן נאמר בהמשך אותו הירושלמי:

> הדא איתתא כד מערבא בחיטיא משום מרקדה. כד מפרכייא בראשייא משום דשה. כד מתברא בצדדיא משום בוררת. כד מספייא משום טוחנת. כד מנפייא משום זורה. גמרה מלאכתה משום מכה בפטיש. ההן כיתנייא בקופנה משום דש. במערובה משום טוחן. באפסטיתה משום זורה. בכף משום בורר. כד מפלג משם מנפה. כד מתלש משם מחתך. גמר מלאכתו משם מכה בפטיש. [דף מט עמוד א] ההן דשחק תומא כד מפרך ברישייא כד מברר בקליפייתיה משום בורר. כד שחיק במדוכתה משום טוחן. כד יהיב משקין משום דש. גמר מלאכתן משום מכה בפטיש. (ירושלמי, שבת, ז, ב)

הירושלמי מדבר על אישה שמערבת ומרקדת את החיטים, ומתחייבת על כך משום מלאכת מרקד. וכך, אם מנפה מתחייבת משום זורה. וכשסיימה את תיקון האוכל עוברת ומתחייבת משום 'מכה בפטיש'. וכך אנו רואים בגמרא זו את אותם הדברים לגבי כתישת השום. ועל פי זה, היו שדייקו מגמרא זו אל סוגייתנו ש'מכה בפטיש' שייך באוכלין. אם כן, קשים הדברים על הראשונים הרבים ועל דברי הביאור הלכה בסוגיה. שכן, יש כאן הוכחה מפורשת שיש לחייב על מכה בפטיש באוכלים. על כך אומר הרב סולובייציק:

> תרי גווני מכה בפטיש איכא, יש מלאכת מכה בפטיש והוא כל גמר מלאכה במלאכת האומנין וכו', וכמבואר בגמרא שבת (עה,ב) 'כל מידי דאית ביה גמר מלאכה חייב משום מכה בפטיש', אך ילפי' עוד ממכה בפטיש לחייב בכל מלאכה ומלאכה על הגמר מלאכה שלה, דהגמר מלאכה יש לו חשיבות מלאכה בפ"ע, כגון במלאכת זורה או לש המובא בירושלמי, דהגמר מלאכה של הזריה והלישה היא מלאכה בפ"ע, ויש עליה חשיבות מלאכה לחייב עליה משום זורה ומשום דש, אבל אי"ז חיוב של מכה בפטיש מצד מכה בפטיש דעלמא (הררי קדם, בסימן מב)

באמת חיוב מכה בפטיש הוא רק על המקרה הקלאסי של מכה בפטיש. אך ישנו סוג שני של מכה בפטיש, השייך בכל מלאכה ומלאכה, והוא שבכל מלאכה ומלאכה לחיוב על המלאכה עצמה, מתחייב האדם גם על גמר המלאכה, שהרי בסיום המלאכה 'גימר' האדם את החפץ. אין הכוונה באמת שמתחייב האדם משום מכה בפטיש, אלא שמתחייב פעם נוספת על גמר המלאכה, גמר מלאכת בישול מתחייבים עליו משום בישול ולא משום מכה בפטיש.

לענייננו, נראה מדברי הרב סולובייציק שבכל מלאכה שייכת לכאורה מלאכת מכה בפטיש, גם

אם רק בצורתה ולא בחיובה. ובעצם, מהות מלאכת מכה בפטיש המבטאת את סיום המלאכה, קשורה לכל מלאכה ומלאכה. שכן, היא הפעולה המסיימת והמשלימה של כל המלאכות.

אם כנים דברינו, נראה שהדברים אמורים לא רק לגבי האומרים שיש מלאכת מכה בפטיש באוכלין, אלא אף לחולקים כביאור הלכה, נראה שהמהות והרעיון של מלאכת מכה בפטיש שייכת בכל המלאכות. שהרי גם להם הביטוי 'גמר מלאכתן' לקוח מהעולם של 'מכה בפטיש', אלא שלדבריהם צריך לבאר כרב סולובייציק, שבגמר מלאכה של כל מלאכה ומלאכה יש לחייב את האדם משום המלאכה עצמה. לפי זה, נראה שיש ללמוד מהחלוקה אותה ראינו במכה בפטיש באוכלין לדין כל ל"ט אבות המלאכה שבשבת, מה עניינן של המלאכות ומה הן באות לבטא אצל האדם. ומכך שבכל מלאכה ומלאכה שייך מעין מכה בפטיש, שהיא המסיימת ומביאה לכדי השלמה את כל המלאכות, דווקא דרך ביאור מלאכה זו ביכולתנו לעמוד על טיבן של כל המלאכות. ונראה לומר כך:

האם איסור המלאכות הוא במה שהאדם יוצר לעצמו, מכשיר הכלים לעצמו או שמא איסור המלאכות נובע משינוי בחפץ, מעשייה של דבר חדש בעולם, וזהו האיסור במלאכות.

אם נאמר שהמלאכה היא דבר היוצר משהו לאדם עצמו, מעין הנאה לאדם עצמו **(לגברא).** המלאכות אסורות כיוון שביום חול האדם יוצר דברים לעצמו, משייך אותם אליו. באה השבת ואומרת לנו כי מכך צריך האדם להתנתק בשבת, כלומר, אין לאדם ליצור דברים חדשים הבאים בשבילו. בשבת יש להתנתק מנקודה זו ולהגיע לנקודה ולהבנה שהבריאה לא שייכת אל האדם. העולם הוא עולם של הקב"ה, ודרך המלאכות מתבררת היטב נקודה זו שהכל שייך אל הקב"ה, ולא להנאת האדם עצמו.

לעומת זאת, לדעת האומרים שכל מלאכה היא יצירת גוף חדש, כלומר **בחפצא**. הקב"ה, הוא זה שברא את העולם, בשבת השביתה היא מהיצירה, מהפיכת דבר מסוים לדבר חדש שכביכול את כולו אנחנו עשינו. באה השבת ומזכירה לנו שכל החומר הראשוני עוד קודם שהכנו עליו בפטיש, היה חומר גולמי שבא מלמעלה. ומלאכת מכה בפטיש אינה שייכת באוכלים כיוון שאין שינוי בגוף החפץ, אך קיים 'מעין מכה בפטיש', שהוא הגעת החפץ לגימורו ושלמותו.

דרכים בהן השתמשנו במאמר זה

תפיסת הדין. סוגיה זו בנויה בעיקרה על הראשונים והאחרונים מתוך הבנתם את הגמרא. בסוגיה מעין זו, נרצה לעמוד על דרך ההבנה של כל שיטה ושיטה ולברר מה היא תפיסתה את הדין עליו אנו מדברים.

מחלוקת ראשונים. כאשר שיטה בראשונים/אחרונים דוחה שיטה אחרת, **עלינו לחשוב איך בעלי השיטה הנדחית היו עונים**, איך הם היו מסבירים אחרת את המקורות.

שורש המחלוקת. התפיסה השונה של המקורות פעמים רבות יוצאת מתוך הבנה אחרת של כל צד בדיון את שורש הדין עליו מדברים. על כן, אנו צריכים לעשות את הפעולה ההפוכה. מתוך המחלוקות שלהם, לנסות ולזהות איך כל שיטה תפסה את הדין אותו אנו לומדים.

הגדרות חדות. להצביע על הגדרה חדה דרכה ניתן לראות את תפיסת הדין של כל צד.

משמעות ההגדרות. יש לנו לשאול מה אומרת הגדרתו של הדין על פי כל צד, על תפיסתו את הדין באופן עמוק יותר. הרחבה והעמקה של הגדרות בריסק. לשאול, מדוע לומר כך ולא אחרת.

מסכת פסחים